

Veres Miklós

A KÉPZELET DERÜLT JÁTÉKAI

A dualizmus válságjelenségei az utópisztikus és tudományos-fantasztikus irodalomban

*„Gondoljatok arra is, hogy az emberi életben semmi sem áll közelebb a halálhoz, mint az álom. Ekkor lát-
szik az ember lelke a legistenibbnek, és ekkor sejt meg
a jövőből is valamit, mert valószínűleg ekkor a leg-
szabadabb.”*

*(Xenophón: KÜROSZ NEVELKEDÉSE. VIII. 7. 21.
Ford. Fein Judit)*

A magyarországi kultúrtörténet egyik izgalmas tudományos feladata az utópisztikus és tudományos-fantasztikus (sci-fi) tematikájú irodalom vizsgálata. A magyar utópisztikus és sci-fi-irodalom majd kétszáz éves története során óriási, jórészt feltáratlan forrástömeg halmozódott fel. Akadnak benne ismert és elismert szépirodalmi alkotások, valamint jórészt még a legszűkebb kutatói kör számára is ismeretlen, elfeledett munkák. Egy ekkora forrásbázis vizsgálata meglepő és váratlan tanulságokkal szolgálhat a magyar kultúráról, történelemről, irodalomról. Ebből a hatalmas anyagból az 1867 és 1914 közötti időszakot választottam. A dualizmus korszakában a korábbi időszakokhoz képest tömegesen jelentek meg magyar szerzők tollából utópisztikus és sci-fi tematikájú irodalmi művek. Ezeket szeretném bemutatni a dualizmus öt nagy válságjelenségén keresztül.

Utópia és tudományos fantasztikum

Mit értünk utópián és tudományos-fantasztikus irodalmon? A két tematika (és nem műfaj) szorosan összefügg, hisz Magyarországon a XIX. században született irodalmi utópiák kivétel nélkül a tudományos-fantasztikus irodalom tematikáját használták. A XX. század kezdeti éveiben születtek meg az első nem tudományos-fantasztikus utópiák.¹

Az utópia a toposz szó és az u fosztóképző összetételéből ered. Jelentése Seholország, utalva a világ fiktív voltára. Az utópia eredeti szűkített értelmében egy adott korban a közvélemény és az értelmiség számára megvalósíthatatlannak látszó, társadalmi és államelméleti elképzelést jelent. A dualizmus korszakában született szépirodalmi utópiák kiválasztásakor az utópia fogalmának tágabb értelmezését tekintettük irányadónak, amely minden fantasztikus jellegű, államelméleti kérdésekkel foglalkozó irodalmi művet utópiának tekint. Megjegyezzük, az utópiák írói a közvéleménnyel vagy az utókorral ellentétben hisznek elképzeléseik megvalósíthatóságában. Az utópiákat három csoportba sorolhatjuk. Annak mentén, hogy milyen életet élnek a benne élő emberek, megkülönböztetünk eutópiákat, disztópiákat és antiutópiákat. Az eutópiák (eu+topoi) eszményi, a disztópiák (disz+topoi) rossz, antihumánus társadalmi berendezkedést írnak le. Az antiutópia (ellenutópia) elromlott világot mutat be, vagyis egy már meglévő utópisztikus elképzelés hamis, negatív megvalósulását ábrázolja.² A köznyelv és a szakirodalom egy része eutópia értelemben használja az utópia, disztópia értelemben az

antiutópia szót. A pontos fogalomhasználat kedvéért ezt nem tartjuk követhetőnek. Munkánk során az utópia és az utópisztikus szavakat gyűjtőnévként (eutópia, disztópia, antiutópia) fogjuk használni.

A tudományos fantasztikum meghatározása jóval bonyolultabb. Évtizedek óta zajló hosszas elméleti viták sem tudtak minimális konszenzusos álláspontra jutni annak eldöntésében, mi is a tudományos fantasztikum lényege az irodalmi művekben. A tengeri meghatározáskísérletből azokat tartjuk kiemelésre érdemesnek, amelyek a racionalitás megragadásával akarják definiálni a fogalmat. A neves lengyel író, Stanisław Lem (1921–2006) a TUDOMÁNYOS-FANTASZTIKUS IRODALOM ÉS FUTUROLÓGIA című elméleti munkájának bevezetésében a következőket írja: „*A science fiction országába tervezett expedíciónk során leginkább azok a dolgok érdekelnek bennünket, amelyek pillanatnyilag nincsenek, de valamikor a jövőben megszülehetnek, valamint azok, amelyek nincsenek, és minden bizonnyal nem is lesznek, de amelyek »létezhettek volna«, mert létezésük a legcsekélyebb mértékben sem mond ellent a természet törvényeinek.*”³ Lem megközelítése különösen fontos, mert fiktív, de racionális eszközökkel operáló – a természet törvényeinek nem ellentmondó – jelenséggént határozza meg az SF szerepét az irodalomban. Lem meghatározása azonban pontatlan, ismerünk tudományos-fantasztikus irodalmi alkotásokat, amelyek a mai természettudományos ismereteinknek ellentmondanak.

Lem definíciója közel visz bennünket az irodalmár és filozófus Tzvetan Todorov megállapításához, aki BEVEZETÉS A FANTASZTIKUS IRODALOMBA című művében értekezik a tudományos fantasztikumról: „*Itt a természetfölötti jelenség racionális magyarázatot kap, ám olyan törvények alapján, melyeket a kor tudományossága nem ismer el. [...] Ezekben a történetekben az események irracionális premisszákból kiindulva teljesen logikusan követik egymást.*”⁴

Lem és különösen Todorov definíciója mentén eljutunk az általunk elfogadott értelmezéshez. Az ELTE Irodalom- és Kultúratudományi Intézetében több mint másfél évtizede megalakult, SF-irodalommal foglalkozó szeminárium vezetőjének, S. Sárdi Margitnak a definíciója a következő: „*A tudományos-fantasztikus irodalom ma még nem létező vagy föl nem ismert problémákkal foglalkozik, s azokra racionális megoldást kínál, vagy fordítva, létező fölismert problémákkal foglalkozik, de racionális megoldást kínál.*”⁵ E definíció kapcsán tisztáznunk kell a tudományos-fantasztikus szó második tagját, a fantasztikust, és ennek apropóján világossá kell tenni, mit értünk racionális alatt. A racionalitás nem azt jelenti, hogy egy tudományos-fantasztikus irodalmi műnek valóságosnak, tudományosan hitelesnek kell lennie. A tudományos hitel örvendetes, de nem alapkövetelmény egy szépirodalmi alkotásban. Szem előtt kell tartanunk, hogy a tudományosság fogalma nem egzakt, a történelem folyamán régi tudományos elképzelésekről utóbb bebizonyosodott hamisságuk, vagy épp fordítva. Arról nem is beszélve, hogy ha egy tudományosnak vélt eljárásról bebizonyosodik, hogy tudományos értelemben hamis, attól még megoldásának racionális jellege megmarad. A tudományos-fantasztikus irodalomban a tudományosság a racionalitással egyenlő, nem pedig tudományos elveken alapuló valóságot jelent. Értelmezésünk szerint a fikciós, de racionális megoldás egy irodalmi műben nemcsak hogy nem áll ellentétben egymással, de ez a tudományos-fantasztikus irodalom alapkövetelménye. Ennek a jelenségének leírására szolgál a tudományos-fantasztikus szó második tagja, azaz a fantasztikus.⁶

Gyakorlati példával élve, ha egy írásban az életet meghosszabbító elixírről olvasunk, akkor a szerző többféleképpen magyarázhatja a szer eredetét. Ha az életelixír létezése mágiikus, azaz természetfeletti, irracionális okokra vezethető vissza, akkor a mű tema-

tikája fantasztikus, nem tudományos-fantasztikus. Amennyiben az elixír hosszas tudományos kutatások során egy új kémiai anyag felfedezése eredményeként jött létre, akkor ez a probléma racionális megközelítése, tehát a mű minden bizonnyal tudományos-fantasztikus. Utóbbi esetben természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy jelenlegi természettudományos ismereteink szerint ilyen kémiai anyag nem létezik, feltételezése fikciós. Ennek ellenére a probléma megoldásának racionális jellege megkérdőjelezhetetlen.

A dualizmus kori utópisztikus irodalom sajátosságai

A magyar fantasztikus tematikájú irodalom történetének önálló korszakai vannak, sajátos problémafelvetésekkel és kezeléssel. A kezdeti idők szárnypróbálgatásai (Ney Ferenc, Koronka József, Munkácsy János, Jósika Miklós) után a kiegyezéssel egy igazi felívelő korszak veszi kezdetét mennyiségileg és minőségileg egyaránt. Ismert írók sora (Jókai Mór, Herczeg Ferenc, Babits Mihály, Cholnoky Viktor, Karinthy Frigyes) írt ki-váló fantasztikus és tudományos-fantasztikus témájú novellákat és regényeket.

Az 1867 utáni utópisztikus irodalom sokat merített a kortárs utópiákból, de sajátosan magyar maradt, a kor Magyarországra jellemző jelenségekkel. A technikai hatékonyság növekedésének szédítő sebessége miatt a közvélemény számára úgy tűnt, a társadalmi és az emberi alaptermészetből eredő válságokra technikai vagy természettudományos felfedezések hozzák meg a megoldást.⁷ Jókai Mór (1825–1904), a korszak első irodalmi utópiájának, A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYÉ-nek alkotója az új társadalom megteremtésében a technika szerepéről így írt: „Igaz, hogy egy hipotézisre van építve az egész. Egy találmányra, mely a világot át fogja alakítani.”⁸ Ez a naivan optimista és derűs szemlélet a dualizmus kori utópisztikus témájú szépirodalmi művek többségének témáját, megoldási javaslatait meghatározta. A dualizmus kori utópisztikus irodalom alkotásainak túlnyomó többsége derült hangú eutópia. Akadtak kritikus disztópikus hangok is, de gyökeres fordulatot csak az első világháború kitörése hozott. A közvélemény ráeszmélt, hogy a tudományos és technikai hatékonyság növekedése az ember alaptermészetét nem változtatja meg. Az új technológia, az új találmányok nemcsak jóra, de rosszra is fordíthatók. Elég belelapoznunk Babits Mihálynak A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYE után hatvan évvel írt ELZA PILÓTA AVAGY A TÖKÉLETES TÁRSADALOM című regényébe, hogy lássuk, a világháború után megjelent utópisztikus szépirodalom optimizmusa a múlté, helyét átvette a borongós kilátástalanság, a diktatúrától, a háborúktól és a technikától való félelem.⁹

Dualizmus kori válságjelenségek

A dualizmus korszakának történetét végigkíséri öt válságjelenség, amelyek megosztották, adott esetben szekértáborokba zárták a korabeli szellemi elit képviselőit. Az öt vitakérdés bármelyike azonnal felboríthatta volna az 1867 utáni látszólag nyugodt status quót. Az első: '67-esek és '48-asok közjogi vitája a dualizmus jövőjéről. A második: a nemzetiségi kérdés. A harmadik: a nagy- és kisbirtokosok közötti ellentét, tehát a földkérdés. A negyedik: a munkásság küzdelme a munkafeltételek javításáért és politikai jogokért, azaz a szociális kérdés. Végül az ötödik: a keresztény és zsidó középosztály érdek- és értékkonfliktusa.¹⁰

Az öt nagy vitakérdés és a hozzájuk kapcsolódó kisebb kérdések nagyon fontosak a korszak utópisztikus és SF-műveinek megértése szempontjából. A korszakban írt ilyen tematikájú művek nagy részét válaszokként is felfoghatjuk, amelyek a legfontosabb kérdésekre felelnek. Ha az öt vitakérdés felől közelítjük meg őket, feltárul előttünk egy

rendkívül gazdag forrásbázis. Munkánk további részében, miközben bemutatjuk a legjelentősebb utópisztikus sci-fi-műveket és szerzőiket, arra keressük a választ, hogy íróik milyen válaszokat adtak ezekre a kérdésekre.

Közjogi kérdés

A '48-asok és '67-esek közti ellentét végighúzódtott a dualizmus több évtizedes történetén. Az írók, értelmiségiek többsége az 1867-es kiegyezést továbbfejleszthető alapnak látta, amely lehetőség egy erős, független Magyarország megteremtésére.

Nemzeti liberális álmok

Az alaphangot Jókai Mór adja meg. A dualizmus korának első kiérlelt tudományos-fantasztikus utópiája, *A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYE* '67-es szellemben írt kiváló regény. Jókai Mórt senkinek sem kell bemutatni, ezt az 1872-től 1874-ig folytatásokban megjelenő hatalmas művét annál inkább. Megjelenésétől egészen 1945-ig közismert és olvasott könyv volt, de a második világháború után politikai okokból nem született újabb kiadása, egészen 1981-ig, amikor a *JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI* sorozatban újra megjelent. A kultúrpolitika azonban óvatos maradt. Szemben a sorozat többi részével, *A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYE* csupán a drágább és alacsonyabb példányszámú kritikai kiadásban jelent meg, mondván, „*a tudományos jegyzetek hiánya a mű helyes értelmezését megnehezíti*”.¹¹ A kádári (aczéli) diktatúra félelmét a regény cselekménye keltette fel.

Az első rész, *AZ ÖRÖK HARC* egy 1867-es alapú romantikus nemzeti liberális jövőt képzel el Magyarország számára. Jókai publicisztikájából egyértelmű: *A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYE* a dualista rendszer egy lehetséges jövőképe, egy olyan idealizált állapot, ahova Magyarország optimális esetben eljuthat. Jókai elképzelése szerint a kiegyezést követően ötven nyugodt évnyi békés építkezésre van szükség, és ezután a kiegyezést megkötő nemzedék unokái egy erős Magyarországot örökölhetnek, és a nagy európai ügyeket is formálni tudják majd. A regény azt az időszakot ábrázolja, amikor ezek az évtizedek elteltek, a Monarchiában súlyponteltolódás következett be Magyarország javára, és az unokák a regény főhősének, Tatrangi Dávidnak a vezetésével végrehajtják Jókai álmát.¹² A regényben 1952-től 2000-ig követhetjük Magyarország küzdelmeit. A cselekményes és fordulatos történet utópisztikusságával és problémáival együtt is rendkívül szuggesztív. A törhetetlen és megsemmisíthetetlen, védő- és támadóegységként egyaránt használható anyag, az ichor felfedezése legyőzhetetlenné teszi a támadó és megszálló orosz csapatokkal harcoló magyar honvédséget. Tatrangi találékonysága azonban nem merül ki az ichor felfedezésében. Apja kutatásait és az ichort felhasználva repülőgépet épít, ezzel mérhetetlen technikai fölényre tesz szert a világ országaival szemben. Tatrangi tudományos felfedezéseivel előbb Magyarországot menti ki a háborús válságból, később egy új magyar államot alapít a Duna-deltában. A második rész (*AZ ÖRÖK BÉKE*), amely igazi szociális utópia, bemutatja a részvényes alapon szerveződött, alapvetően új magyar Ott-hon államot, annak küzdelmeit, egészen a 2000-es években bekövetkező világjáráig.

A regény a kiegyezést követő első utópisztikus SF-ként mérőföldkő. Komplexitása, hangja és szellemisége kiemelkedővé teszi a dualizmus kori utópiák között. Sőt azt is megkockáztathatom (miként tette azt a svéd író Sam J. Lundwall a sci-fi-irodalomról írt könyvében), hogy Jókait a sci-fi-irodalom nagy nemzetközi klasszikusaival, Jules Verne-nel (1828–1905) és H. G. Wellsszel (1866–1946) állítja egy sorba.¹³

Jókai szemlélete egy egész nemzedék gondolkodását formálta. Hittek az 1867-es alapra felépített független és erős Magyarország megteremtésében. A nemzeti liberális

jövőképek áthatották a magyar nyelvű sci-fi-irodalmat. Ezeknek a műveknek egy szeletét a kalandos, szerelmes és humoros írások adják. Ebbe a kategóriába sorolhatjuk Beöthy Zsoltét 1895-ből, Makay Istvánét 1899-ből, Szomaházy Istvánét 1909-ből és végül Tábori Kornélét 1910 körül.

Beöthy Zsolt (1848–1922) kiváló konzervatív irodalomtörténész, esztétikus és egyetem tanár rövidke műve, *A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYE* egy Rákosi Jenőnek (1842–1929) és családjának szánt humoros írás az 1950-es évek eutópikus Magyarországról. Cselekménye kissé zavaros, a szerző csak egy nagyon szűk kör (a Rákosi család) számára érthető, már-már abszurd humort alkalmaz. A jövőben az életkor megnőtt, így törvényt hoztak, hogy 150 év lesz a maximálisan elérhető kor. A Rákosi család irányította országban a technikai és gazdasági élet virágzik.¹⁴

Makay István 1870-ben született, gimnáziumi tanulmányai után a kolozsvári egyetem hallgatója lett, mennyiségtan–természettan szakcsoportban. Természettudományi érdeklődése világosan tükröződik *REPÜLŐGÉPEN A HOLDBA* című regényében. Előszavában a szerző hangsúlyozza, hogy számára legfőbb cél az ismeretterjesztés, a kalandos fantáziát megmozgató cselekmény csak segíti a befogadást. Mint mondja, az édes orvosságot is könnyebb lenyelni.

A könyv Jules Verne *UTAZÁS A HOLDBA* című nagyszerű regényének analógiája. Cselekménye valamikor a XX. század közepén játszódik Magyarországon. A szerelmi történetben magyar tudósok egy maroknyi csoportja űrhajót épít, majd vezetőjük, Magyar János segítségével felfedezik a Holdat, ahol egy hanyatló, disztópikus társadalmat találnak. A holdbeli civilizáció technikai szintjét tekintve a földi világ felett áll, ám dekadens, csupán használja magas fejlettségű eszközeit, újraalkotni nem tudja őket. A holdbeli találmányok közvetítésével az űrhajósok a Földön teremtenek eutópikus körülményeket. A felhasznált találmányok segítségével megszűnnek a betegségek, nincs többé pénz, hosszabbá válik az élet, sőt a napenergia felfedezésével az energiaellátási gondok is megoldódnak. A regényt áthatja a hazafias szemlélet: a tudományos, technikai felfedezések magyar tudósok nevéhez fűződnek, az ő leleményességük és kimagasló erejük nélkül nem jöhetne létre az eutópikus jövő.¹⁵

Szomaházy István (1864–1927) a szórakoztató irodalom termékeny művelőjeként az 1880-as évek elejétől publikált elbeszéléseket és tárcákat a *Pesti Hírlapban*, *A Hétben* és a Herczeg Ferenc szerkesztette *Új Időkben*. Publicisztikai írásai a *Pesti Naplóban*, a *Magyar Hírlapban* és a *Nemzetben* jelentek meg. *A SZÁZHUSZÉVES ASSZONY* című, 1909-ben kiadott rövid regénye könnyed stílusú eutópia. Az írás szerethető humorával, ironikus hangvételével görbe tükröt tart az 1900-as évek politikusi és társadalmi elé.

Egy magyar tudós felfedezése nyomán az emberek születésekor várható élettartama kétszáz évre nőtt. A meghosszabbodott élet váratlan társadalmi hatásaként bekövetkezik a házasság intézményének kiüresedése. A regény cselekménye a házasságok felbontása körül forog. Miközben az olvasó egészen elszédül a burjánzó szerelmi sokszögek feltérképezésében, megismeri a XXII. század Magyarországot. A szerző könnyed iróniával mutatja be az 1867-es alapra felépített jövőképét. A regényben a dualista rendszerben Magyarország erős és szilárd európai hatalommá vált, technikailag fejlett országgá, amely alkalomadtán még Franciaországra is rákényszeríti az akaratát. A társadalmi és gazdasági problémák megoldása után Magyarország legnagyobb problémája a kapcsolatfelvétel a Mars-lakókkal.¹⁶

Az íróként, műfordítóként és elsősorban riporterként ismertté vált Tábori Kornél (1879–1944) élete legalább annyira kalandos (tudósítóként a japán–oros háborút is

megjárta), mint *UTAZÁS BEÓCIÁBA* című regénye, amely leginkább Verne hatását mutatja. Történetének magyar hősei egy véletlen folytán álomba merülnek, és 2220-ban ébrednek fel egy magas szintű utópikus technikai civilizációban, Nagy-Magyarországon.¹⁷ Tábori adós maradt művének betetőzésével, Nagy-Magyarország kialakulását egy másik, minden bizonnyal el nem készült művében ígéri a szerző.

Feminista disztópiák

A Magyarország jövőjét nemzeti liberális hangnemben tárgyaló utópista irodalom egy kedves szeletét adják a női emancipáció és a feminizmus hatásaival foglalkozó írások. Tábori Róbert és Herczeg Ferenc disztópikus megközelítésű, ironikusan játékos novellái állítják középpontba a kérdést.

Tábori (1855–1906) huszonnégy éves korától foglalkozott újságírással. A szépirodalom területén elsősorban könnyed, szórakoztató művei jelentek meg, főleg az *Új Idők*ben. Több SF-regényt és -novellát is írt, az elsőt 1890-ben *AZ ÉLET FOLYTATÁSOKBAN* címmel. XVII. MÁRIA TERÉZIA TÖRVÉNYE című tréfás hangvételi novellája 1905-ben látott napvilágot, és az egészen távoli jövőbe, 2999-be vezeti olvasóját. A mű a feminizmus miatt megcsappant szülési kedv okozta demográfiai problémákkal foglalkozik, felvillantva egy érzelem nélküli disztópikus társadalom képét.¹⁸

Herczeg Ferenc (1863–1954) a dualizmus második felének népszerű írója, a korszak egyik legszínvonalasabb szépirodalmi lapjának, az *Új Idők*nek szerkesztője (1894–1944). Íróként és színpadi szerzőként óriási életművet hagyott maga után, a „művelt szórakoztatás mesterévé” vált.¹⁹ Szárnyaló tehetségét és képzelőerejét a fantasztikum és az SF területén több elbeszélésben kamatoztatta (*BÁRÓ RÉBUSZ*, *A LÁTHATATLAN POKORNY*, *A SZIRUSZ* és a kiemelkedő *CSEREBŐRÜEK*). Egyetlen utópisztikus SF-művet írt, a Jókai művére utaló, *A JÖVŐ SZÁZAD NOVELLÁJA* című elbeszélést. Herczeg kellemesen szórakoztató, szellemesen csipkelődő stílusban, szatirikus eszközökkel mutatja be az 1980-as évek nők uralta, férfiemancipációért küzdő disztópikus Budapestjét. Herczeg jövőképében a szerelem és az érzelmek ismeretlen fogalmak, aki mégis erre vágyna, annak az érintetlen vadonba kell menekülnie a világ elől.²⁰ Herczeg nem írt sok utópisztikus és SF-művet, ezek azonban a mai olvasók számára is élvezetes alkotások.

Nacionalista jövőképek

A nemzeti liberális utópiák egy érdekes szeletét adják a légvárépítő nacionalista művek. Két ilyen írást ismerünk. Privigyey Pál *MAGYARORSZÁG NEM VOLT, HANEM LESZ* című regényét és Farkas Gyula *AZ UTOLSÓ ÜTKÖZET 2453-BAN, REGÉNYES ÉPOSZ VIII ÉNEKBEN, ÉNEKLI A XXV-İK SZÁZAD VÉGÉN A NÉVTELEN DALNOK* című eposzát. Privigyey alapvetően 1867-es alapra felépített jövőben hisz, Farkas műve függetlenségi színezetű. A két mű naivan hisz a magyar nemzet világmegváltó küldetésében, világhatalommá válásában, szerepében a civilizáció terjesztésében és a világbéke megteremtésében.

Privigyey Pálról keveset tudunk. A magyar táviráda állomásfőnökeként dolgozó, szerény tehetségű író regényének két kiadását ismerjük. Az első 1879-ben, a második 1887-ben jelent meg. A két változat több ponton eltérő cselekményű regény. A mű 1879-es kiadása három kötetben jelent meg. A cselekmény az 1970-es évek végén játszódik, és I. Habsburg Richárd király uralkodásának bukását mutatja be. Az eposzi hősök által megtestesített erényeket mutató király és baráti köre, hallgatva a zseninek vélt gróf Telekváry Iván idillikus és pacifista nézeteire, megszünteti a honvédséget, hogy az így felszabaduló pénzforrásokat az ország felvirágoztatására fordítsa. A terv eleinte műkö-

dőképes, ám végül kudarcba fullad. A felvirágzó Magyarországra egyre több nincstelen bevándorló érkezik, akik felborítják az ország szociális egyensúlyát. A válságot kezelni képtelen honvédség nélküli királyt végül egy kommunisztikus követeléseket megfogalmazó forradalom söpri el, a háttérben ármánykodó Bellinelli bíborossal. Az első kötet végén a királyi palota ostromával Richárd király bukása teljessé válik.²¹

A POLITIKO-ROMANTIKA alcímet viselő 1887-es második kiadás cselekménye hasonló utakon jár. Egyes motívumok, fordulatok és szereplők mind a két változatban visszaköszönek, ám az 1887-es kiadás jóval rövidebb és sematikusabb az előzőnél. Privigyey vélhetőleg nemcsak elolvasta A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYÉ-t – hisz ezt már az első kiadásban is említi –, de rajongásig megszerette. Újraírt művében Jókai történetének analógiájára vezeti cselekményét, teszi mindezt naiv nacionalizmus, erős oroszellenesség és nyájas Habsburg-hűség jegyében. Alkotásában többgenerációnyi, időközben magyar nemzeti dinasztivá vált Habsburg uralkodó küzdelmeit követhetjük végig az 1920-as évektől egészen 2000-ig. A kalandos epikum során találkozunk lázadó terroristával, ármánykodó bíborossal és egy fontos technikai felfedezéssel, a kormányozható léghajóval. Hasonlóan az első kiadáshoz, a király, ezúttal Habsburgi István, pacifista indíttatásból leszereli a honvédséget, magánkézbe adja az állami vagyont, s ezzel rendezzi az államadósságot. A felszabaduló költségvetési források felhasználásával jólét köszönt Magyarországra. A vonzóvá váló országba tömegével érkeznek az inaktív, leginkább bűnöző hajlamú külföldi tömegek. A nincstelenek végül kommunisztikus lázadásban törnek ki, elsöpörve a királyt. Az országban uralkodó zűrzavar miatt a Magyarországon tartózkodó, a háttérből a szálakat mozgató Bellinelli bíboros javaslatára az európai diplomácia Oroszországot kéri fel a beavatkozásra. Az orosz seregek letörik a lázadást, sőt az ország irányítását is átveszik. Az elmenekült király, I. Habsburgi István még gyermek Valéria nevű lányát gondos gyámok felügyelete alatt ültetik a trónra. Közben az egykori király hívei Jámborfy Márk vezetésével szervezik az ellenállást. Jámborfy titokban neveli a kis László herceget, kinek apja a király jó barátja volt, s a lázadás során esett el. *„Az alcsuthi hercegi palota volt azon hely, hol Magyarország jövődjének reménye élt a valóságban és élt a szívekben”* – mondja a szerző a Tatrangi Dávid erényeit mutató fiúra. A tehetséges ifjú felnőtté cseperedve csodás hőstetteket végrehajtva bizonyítja rátermettségét. Az orosz cárt legyőzi párbajban, Attila hun király elveszett kincseit megtalálja, majd a váratlan bevételeket okosan felhasználva kormányozható léghajóflottát épít. Az elpusztíthatatlan hajórajjal előbb az orosz, majd a Magyarországra támadó egyesült német–angol–francia seregeket is legyőzi. Végül a magas fokú technikai fölény birtokában László kényszeríti a világ hatalmait az általános leszerelésre. Magyarország így 2000-re nemcsak a világbékét teremti meg, de egyenesen eutópiikus aranykorba lép. Birtokolva technikai fölényét, Magyarország első számú katonai, gazdasági és műveltségi nagyhatalommá válik, amely határozottan, de hatalmával vissza nem élve, csendőrként vigyázza a világbékét.²²

A liberális nacionalista függetlenségi színezetű eutópiák legmarkánsabb reprezentánsa Farkas Gyula 1888-ban írt, kissé sematikus eposza. (Ez a műfaj igen ritka a hazai tudományos-fantasztikus irodalomban.) A szerzőről még annyit sem tudunk, mint Privigyeyről, alakja homályba vész.

A mű Jókai regényének legjellemzőbb motívumait és megoldásait alkalmazza. Cselekménye a távoli jövőben, 2453-ban, Attila egykori hun király halálának kétezredik évfordulóján játszódik. Központi témája Magyarország heroikus küzdelme a világ nagyhatalmai, a pogányokká vált germánok, latinok és szlávok ellen.

Magyarország királyának, III. Atilának (sic!) hajdon lánya kezének elnyerése ürügyén a világ nagyhatalmai háborút indítanak Magyarország ellen. Az ellenség a főváros, Etelvár (a korábbi Budapest) közeléig nyomul, megállítása lehetetlennek látszik. A magyar csapatokat a főhős Kossuth Imre forradalmi találmányai, a gyémántvastagságú páncél (mint Jókainál) és egy lehallgatókészülék segítik a küzdelemben. A végső harc során az idegen hódítók tízmilliós sereggel érkeznek Etelvár alá. Az időközben magyar királlyá választott Kossuth és a feltámadt Attila hun király közös seregei, valamint a magyarok mellé állt pápa isteni csodatétele fékezik meg az idegen csapatokat. A legyőzött ellenség végül keresztény hitre tér, és magyar vezénylet alatt létrejön a világbéke.²³

Farkas eposza Privigyey művéhez hasonlóan nacionalista, művében a birodalmi gondolat is megjelenik. Farkas eposzának jövőképeben Magyarország határai a Kárpátok, Boszporusz, Szeret folyó, Mura-vonal mentén húzódnak, beékelve a germán, latin és szláv birodalom közé. Farkas eposzában a dualizmus távoli örökösei egy birodalmat kaptak ajándékba. Azt nem árulja el a szerző, milyen folyamat végeredményeként vált a térség a magyar birodalom részévé.

Nemzeti disztópia

Nem minden szerző láttatta pozitívan a dualizmus eredményeit és Magyarország jövőjét. Frankenburg Adolf (1811–1884) 1880-ban megjelent *MAGYARORSZÁG NEM VOLT, HANEM LESZ!* című disztópikus novellája a dualizmus függetlenségi kritikájaként is olvasható. A szerző változatos életpályát futott be. Előbb szerkesztőként dolgozott, majd az 1840-es évektől jelentek meg tárcái a *Pesti Hírlapban*. A forradalom alatt Windischgrätz foglya, az önkényuralom alatt tisztviselő, majd az 1860-as években udvari kancelláriai titkári posztot töltött be. Irodalmi pályát folytatva több satirikus és humoros írást jelentetett meg.

Az álomban játszódó történet során a főhős rövid kirándulást tesz a jövőben. Frankenburg hangja egészen kivételes az utópista szerzők között. Ennyire kritikusan és satirikusan egyetlen szerző sem ítélte meg a dualizmus rendszerét. A jövőben Magyarország, bár technikailag magasan fejlett, elveszítette nemcsak függetlenségét, de nemzeti identitását is. „*S mindezt ama híres »doktorokollégium«-nak lehet köszönni, mely száz és néhány év előtt a történelmi nevezetességű »Ausgleich«²⁴ által bennünk, késő unokákat, ez újnemű kultúra malasztjában részesítet.*”²⁵ Ezeket az 1880-ban íródott sorokat válaszként is felfoghatjuk Jókai optimizmusára. Az unokák számára a jövőben nem a nagyhatalmisság, egyenesen a fennmaradás a kérdés.

Földkérdés

A dualizmus korszakának egyik legsúlyosabb válságjelensége a földkérdés és a parasztság helyzetének kilátástalansága. Az utópista irodalom művelői közül egyedül Szemere György (1863–1930) foglalkozott a kérdéssel. A *KONT-ESET* című, 1911-ben megjelent regényében olyan megoldást kínál a válságjelenségre, amelytől Magyarország felemelkedését várta.

Szemere György korának ismert írója, a Kisfaludy Társaság tagja volt. A budapesti egyetem jogi karának elvégzése után a belügyminisztériumban gyakornokként dolgozott. 1892-ben az újfehértói választókerületben a Szabadelvű Párt színeiben indult, ám vereséget szenvedett, ezért visszavonult birtokaira. 1902-től az irodalomból élt. 1910-től a *Világ*, az első világháború alatt az *Országgyűlési Napló* szerkesztője volt. 1920-ban újabb vereség várt rá, ezúttal a Nemzetgyűlési Választásokon. 1928-ban tüdőbajt diagnosztizáltak nála, majd két évvel később meghalt.

A KONT-ESET függetlenségi szellemű nemzeti liberális gondolat kísérlet Magyarország felemelkedésének lehetőségeiről. A regény 2091-be repíti olvasóját. A dualizmus rendszere továbbra is működik. A regény főhőse a költő Garay János által versben megénekelte Héderváry Kont vitéz, akit Zsigmond király alatt lázadás miatt kivégeztek. Kont azonban szellemidéző spiritiszta utódjának hála föltámad, és terveket szövöget Magyarország felemelésére. Mikszáth Kálmán 1898-ban írt ÚJ ZRINYIÁSZ című regényének feltámadt szigetvári hőse juthat eszünkbe, ám a történet éles fordulatot vesz, amikor kiderül, Kont csupán ügyvéd szélhámos, s szó sincs feltámadásról. A gyanakvó szerelmes és a furfangos ügyvéd leleplezi Kont kilétét, az Amerikából érkező lángeszű hazafit, aki számára a feltámadás körüli képmutató játék csak a nagy terv része. A színjátszás célja, hogy Kont jogot formálhasson az egykori Héderváry-birtokokra, s az így nyert vagyon, valamint amerikai üzletemberek segítségével felemelje Magyarországot. Az ambiciózus terv sikeres. Kont a megtévesztett arisztokratáktól elveszi birtokaikat, földosztást hirdet, és üzleti kapcsolatai révén tőkéjét felhasználva kiaknázza Magyarország természeti adottságait. A kísérlet sikerrel jár. A parasztság gazdasági és társadalmi felemelésével létrejön egy eutópisztikus, Ausztriától független és erős Magyarország, ahol nincsenek szociális feszültségek.²⁶

Szemere Györgynél szintén felvillan egy futó pillanatra a birodalmi gondolat. Kont álomba szenderülve képet lát „Nagy-Magyarországról”. A birodalom területe a Kárpátoktól egészen az Adriáig, sőt még azon is túl, a Földközi- és Fekete-tengerig terjed. Buda vára zsúfolt, mert fejedelmek érkeznek, elismerve a magyar király hódításait.

Szociális kérdés

A dualizmus korszakának legfontosabb társadalmi változása az egyre nagyobb számban megjelenő városi munkásság. A megjelenésüket követő szociális kérdés hamarosan az utópista szerzőket is foglalkoztatni kezdte. Az elsők között tarthatjuk számon Jókai regényét, amelyet áthattottak az utópista szocialista ihletű gondolatok.²⁷

A nemzeti liberális jövőképeket megfogalmazó műveket szinte kivétel nélkül foglalkoztatta a szociális utópia gondolata. Központi kérdésként azonban a művek egy jól körülhatárolható csoportjában jelent meg, amely két részre osztható. Az első csoportba tartoznak azok az alkotók, akik marxista vagy azzal rokon ideológiákból merítve képzelték el a kérdés megoldását. Két szerző, Tóvölgyi Titusz és Naszády József próbálta meg marxizmus alapján felvázolni a jövő kommunista és anarchokommunista társadalmát.

A második csoport írói a marxizmus terjedésére reflektáltak, és a társadalmi egyenlőtlenségeket a marxista megoldásokhoz képest alternatív elképzelésekkel próbálták megoldani. Három író, Beksics Gusztáv, Boross Mihály és Bessenyei Magyar Gyula egy-egy regényében jelentek meg ilyen elgondolások.

Kommunista eutópia

Tóvölgyi Titusztól 1888-ban jelent meg *AZ ÚJ VILÁG. REGÉNY A SZOCIALIZMUS ÉS KOMMUNIZMUS TÁRSADALMÁRÓL*. Az egri birtokos családból származó Tóvölgyi 1838-ban született Schaffner Titusz néven. Több novellát, elbeszélést és regényt is írt. Első novellája Arany János lapjában, a *Koszorúban* jelent meg. Itt tárgyalt regénye az utolsó szépírói alkotása, amelynek megjelenése után bebörtönözték. Szabadulása után világnézete megváltozott, és haláláig a spiritizmus képviselője lett.²⁸

Tóvölgyi a távoli jövőbe helyezte regényének cselekményét. Látomása szerint 2300-ra létrejön az európai országok uniója. Magyarországon és az egész világon megvalósul a tökéletes eutópikus kommunista társadalom. A vagyoni, nemzeti és vallási ellentétek

megszűnnek. Az egyetlen konfliktus a szépek és a csúnyák küzdelme, a regény cselekményének mozgatórugója. A csúnyák vezére Árkosi Ilona, aki szerint a csúnyáknak elkülönülésre van szükségük a társadalomban egy saját közösség alapításával. Ezzel szemben Egedi Lajos a csúnyák nevelés általi integrációját javasolja. Egedi szerint a csúnyaság a lélek zavarainak testi megnyilvánulása, ha tehát a lélek kiegyensúlyozott és boldog, akkor a test is széppé válik. A csúnyák és szépek konfliktusát a festő Kőszáli Elemér Árkosiról alkotott portréja, majd vele kötött házassága oldja fel. A viszály kibontakozása során az olvasó megismeri a Tóvölgyi által vizionált új kommunista társadalmat.²⁹ Tóvölgyi regényének kommunista társadalma kavargóan színes, étellel és érzellemmel telített, több elemében vonzó jövőképet vázol fel.

Anarchista eutópia

Magyarországon az anarchista mozgalom az 1880-as években jelentkezett, elsősorban a radikális szocialista mozgalmakban. Az anarchizmus igazán jelentős társadalmi támogatottságra nem tett szert, szemben a szociáldemokrata mozgalommal, de értelmiségi körökben ismertté vált. A rendkívül tagolt és színes anarchista eszmék sajátos recepcióját mutatja Naszády József 1903-ban írt *ANAPXIA (ANARKHIA)* című regénye. Naszády József életéről keveset tudunk. 1852-ben született, 1876-ban szerzett ügyvédi oklevelet a budapesti egyetemen, majd Nagyikindán nyitott ügyvédi irodát.

Művének első felében (*A HOGY VAN*) a magyar szabadságharcban betöltött szerepe miatt száműzetésre ítélt pap főhős a távoli Indiában vallási vétséget követ el. Büntetésre részeként „delejes álom”-ban kell töltenie néhány évet. Egy szerencsétlen véletlen következtében azonban ezer esztendőn keresztül eszméletlenül marad. Az ébredés után a regény második része (*A HOGY LESZ*) a jövő új társadalmát ismerteti. A 2900 körül játszódó regény egy anarchista eszmékre felépített, szélsőségesen egalitárius és pragmatikus alapokon álló technicista jövőkép, ahol nemcsak a vallási, nemzeti, de még a nemi ellentétek is megszűntek.³⁰ Naszády jövőképe eutópikus szándékai ellenére is – világának lakói boldogok – a mai olvasó számára a XX. századi totális diktatúrák után ridegnek és ijesztőnek hat.

Apokalipszis és szocializmus

A kommunista és anarchista államregények nem foglalkoztak a társadalmi berendezkedés átalakulásának mikéntjével, azzal, hogyan lesz egy polgári, kapitalista rendszerből politikai és vagyoni értelemben is egyenlő állampolgárok közössége. Szerzőik szemmel láthatólag hisznek az egyéni érdekeket sokszor abszolutizáló emberi alaptermészet formálhatóságában. Hogy miért eleve kudarcra ítélt az ember alaptermészetének megváltoztatása, arra Boross Mihály *A HARMADIK TESTAMENTOM* című kétkötetes regénye próbál választ adni.

Boross Mihály (1877–1944?) 1896-tól publikált cikkeket, 1897-től a *Budapesti Napló*, 1907-től 1918-ig a *Budapest* munkatársa. Több színdarab és regény szerzője. Az 1920-as évek elején forgatókönyveket írt a filmrendező Balogh Béla (1885–1945) számára. Az SF tematikájú irodalom területén említést érdemel 1929-ben megjelent *AZ ÉSZ SZTRÁJKA* című regénye.

Boross 1913 nyarán írta kétkötetes művét. A szöveg a *Budapest* hasábjain jelent meg folytatásokban, 1914. május 28-tól kezdve. Kötetben az első világháború kitörése miatt a kiadó (Wodianer F. és Fiai) 1914 őszén csupán az első részt adta ki *KÉK HATYU* címmel. A második rész, a *NOÉ BARLANGJA* 1915-ben jelent meg. A regény a háború alatt öt

kiadást ért meg. Az ötödik kiadás 1918 őszen jelent meg, most már a két kötet együtt, a korábbi kiadásokról hiányzó eredeti címmel.

A regény cselekménye évtizedekkel egy nagy világháború után, az 1980-as évek elején indul. Főhőse a zseniális tudós, az emberi gonoszúságot gyűlölő Rank doktor. Boross szerint az emberiség formálása csak rendkívüli körülmények hatására valósulhat meg. A szerző számára a Halley-üstökös 1985-ös visszatérése szolgáltatja az apropót. A regény keletkezése előtt három évvel, 1910-ben az egész világon aggodalommal figyelték a Halley-üstökös megjelenését. Az üstökösök feltűnését a történelemben mindig babona és félelem kísérte. A Halley-üstökös érkezése világméretű pánikot váltott ki, nem utolsósorban a nemzetközi sajtóban megjelent cikkek hatására.³¹

Boross Mihály egészen nyilvánvalóan követte ezeket az írásokat. Regényében a visszatérő Halley ciángázzal telített csóvája 1985-ben összeütközik a Földdel, és elpusztítja az emberiséget és az élővilágot. Rank még idejében két biztonságos barlangot épít, ahova néhány száz embert és állatot menekít. A túlélők segítségével a barlangokban Rank egy utópisztikus szociális állam felépítésébe kezd, célja az emberek alaptermészetének teljes átformálása. Rank meg akarja szabadítani az embert gonosz és kapzsi szemléletétől, csak az anyagi javak megszerzésére törő énjétől. Boross a sokszor boszszantóan túlírt szövegben Rank bukásán keresztül mutatja be, miért van kudarcra ítélve egy ilyen próbálkozás.³²

Alternatív szocialista eutópia

A dualizmus korszakának talán legismertebb és legnépszerűbb publicistája Beksics Gusztáv (1847–1906). 1880-ban megjelent kétkötetes regényében, a *BARNA ARTHUR*-ban Beksics megpróbál alternatívát állítani a forradalmi szocialista eszmékkel szemben. A több vonatkozásban Jules Verne *UTAZÁS A FÖLD KÖZÉPPONTJA FELÉ* című regényét idéző mű főhőse Barna Arthur, akinek célja egy szocialista alapokra épített eutópikus társadalom megteremtése. Ennek érdekében előbb kalandos körülmények között termővé varázsolja Afrikában a Szaharát, majd szociális telepek létrehozásán fáradozik. Később egy aranyat lövellő vulkán kirobbantása révén a pénz eltörlésével akar felépíteni egy eutópikus világot. Kísérlete azonban kudarcba fullad. A vulkán miatt az arany értékét vesztí, amit közgazdasági krízis, általános válság, éhínség, majd ezrek halála követ. A vulkán kitörésének további következménye, hogy Afrika termőre fordított területei újra elsvatagosodnak, a várt eutópikus világ helyett antiutópikus káosz szabadul a Földre. Arthur végül elnémitja a vulkánt, visszaállítva ezzel a világ pénzügyi egyensúlyát. Beksics művében egyértelműen elutasítja Jókai optimista hitét a természettudományok világmegváltó hatásairól, a marxista forradalmi, valamint a szélsőséges egyenlősítő nézeteket és a társadalmi utópiákat. Emellett hitet tesz az organikus, az egyén által felülről, mesterségesen nem befolyásolható változás mellett.³³

Szociáldemokrata disztópia

Beksicsnél sokkal erőteljesebb hangon lépett fel a szocialisták ellen Bessenyei Magyar Gyula *FÉLSZÁZAD MULVA. REGÉNYES KORRAJZ* című, 1907-ben kiadott regényében. Bessenyei (1860 k.–1912) a *Hazánk* munkatársa, több publicisztikája és novellája is megjelent a lapban. Disztópikus jövőképében az 1950-es évekbe repíti az olvasót. A XX. század közepére Magyarország eszmeileg kettészakadt, nemzetiekre és az uralomra jutott szociáldemokratákra. A szerző célja megbélyegezni a szociáldemokrata mozgalmat, miközben alternatívát kínálva propagandát folytat Károlyi Sándor (1831–1906) szövetkezeti

mozgalma mellett. A regény sommás véleményt mond mindenkiről, aki a magyar nemzet ellen tör, legyen az szociáldemokrata, kozmopolita, zsidó uzsorás, anarchista felforgató vagy német elnyomó.

A mű cselekménye két egymással harcot folytató falu, a nemzeti Lángos és szociáldemokrata Szabados harcát mutatja be. A regény főszereplője a Jókai hőseit idéző törhetetlen jellemű Lángossy Zoltán, az utolsó nemzetes úr fia. A regényben a nemzetiek és szociáldemokraták küzdelmében a szociáldemokraták látszanak felülkerekedni, élvezve az elkábított tömegek támogatását. A feszültség lázadásba torkoll. Végül Lángossy barátja, Gyórfy Józsiás felfedezése menti meg az országot. Gyórfy megalkotja a Turul nevű repülőgépet, majd flottát építve altatóbombák segítségével leveri a felkelést. A vereséget látva a szociáldemokrata vezetők elárulják a tömegeket, és elmenekülnek. A nép, látva a gyáva megfutamodást, a nemzetiek oldalára áll. A nemzetiek győzelme után, a repülőgép segítségével Magyarország biztosítja hegemoniáját Európában.³⁴

Nemzetiségi kérdés

A nemzetiségi kérdés nem jelentkezett direkt módon a korszak utópisztikus és sci-fi műveiben. Egyik utópisztikus mű sem kezelte központi problémaként. Ahol felmerül a nemzetiségi kérdés, ott látványosan összekapcsolódik a pánszlávizmussal, a félelemmel az oroszoktól és a szláv népektől.

A hazai utópista irodalom a korszak veszélyt nem érzékelő, optimista nacionalista hangulatából merítette saját nemzetállami elképzeléseit. A dualista Magyarország közvéleményének jelentős hányada szilárdan hitt egy erős nemzetállami Magyarországnak megteremtésében, gondoljunk csak Rákosi Jenő harmincmillió magyarországról szóló álmaira. Jókai regénye azt a kort ábrázolja, amikor Magyarországnak sikerült a negyvenmillió lakosságot elérni. Beöthy Zsolt írásában az 1950-es évekre nyolcvanmillió Magyarországgal számol. Farkas eposza ötvenmillióval, de egészen távoli jövőben, 2453-ra látja ezt megvalósíthatónak. Szomaházy regényében 2156-ra Magyarország lakossága harmincmillió főre emelkedik. Ezzel szemben Tábori Róbert novellájában súlyos demográfiai problémák veszélyére hívja fel a figyelmet, igaz, ezért ő a feminizmust teszi felelőssé.

Az utópista szerzők műveiben nemzetiségi kérdés véleményem szerint azért nem jelenik meg, mert jövőképükben megszűnik ez a konfliktusforrás. Privigyey, Makay, Tábori Kornél és Bessenyei regényében a jövő Magyarországa nemzetállam, a társadalmi feszültségek nem a nemzetiségi konfliktusokból vezethetők le. Tóvölgyi és Naszády internacionalista regényében maguk a nemzetek szűntek meg, ezzel a nemzetiségi kérdés is értelmét veszítette. Tóvölgyi regényében a csúnyák és szépek konfliktusa maradt az egyetlen társadalmi feszültség. Naszády jövőképe a legbékésebb, társadalma teljesen konfliktusmentes.

A szépirodalmi utópiák közül Jókai, Farkas és Szemere tartotta elhárítandónak a nemzetiségi veszélyt. A három szerző eltérő hangsúlyokkal liberális nacionalista eszközökkel képzelte el a megoldást. Műveikben az állam biztosítja az alapvető szabadság- és állampolgári jogokat, de csak akkor, ha az államalkotó nemzet nyelvét, a magyart megtanulják.

Jókai jövőképében a nemzetiségi kérdésre történő utalás többször felbukkan, bár szerepe a regényben csekély. A nemzetiségek továbbra is az ország részét képezik, de jelentőségük csökkent, viszont saját parlamenti képviselőt kaphatnak. Otthon állam megalakulása kapcsán Jókai örömmel említi, hogy végre egy olyan ország alakul, ahol nincsenek nemzetiségi viszályok. Később idegen bevándorló munkások miatt megje-

lenik Otthon államban is a nemzetiségi kérdés. Jókai szóba hozza „Osztrák-Magyarországot”, aminek fenn kell tartania félmillió katonát a nemzetiségi probléma miatt, a kiújult orosz veszély következtében. Szükség is lesz ezekre a katonákra, amikor a végső háború készül Oroszország és az Otthon állammal szövetségben álló Magyarország között. A Magyarországon és Otthon államban ténykedő orosz ügynök, Mazrur és emberei felkorbácsolják a nemzetiségi ellenszenvét a magyarok iránt, haragjukat Árpád király minden eszközzel igyekszik csillapítani. Jókai felmérte a nemzetiségi kérdés fontosságát, megoldása jellegzetesen liberális nacionalista. Otthon állam biztosít bizonyos jogokat, de elvárja polgáraitól, hogy megtanulják az állam hivatalos nyelvét – a magyart –, és azon érintkezzenek egymással.

Farkas eposza futólag érinti a nemzetiségi kérdést. Farkas nézeteiben a korabeli liberális nacionalista elvek érvényesülnek, de Jókaiénál sokkal agresszívan. Az ötvenmillió magyar lakta birodalomban a 2186. évi III. törvénycikk szerint polgárjogokat, szavazati és hivatalviselési jogot csak az kaphat, aki megtanul magyarul. Az eposz más-hol nem tesz említést a nemzetiségekről. Viszont ha a szerző ilyen törvényt tart szükségesnek, akkor továbbra is számolt a nemzetiségi kérdéssel.

Szemere György regénye szükségesnek tartja a nemzetiségi kérdés asszimilációs politikával történő rendezését. Szemere jövőképében 2091-re a nemzetiségi probléma megmaradt. A szerző liberális nacionalista csodaszere a problémára a földreform. A regényben Kont vitéz gazdasági átalakítások útján a nemzetiségeket földhöz juttatja, akik aztán a magyarok között elvegyülve lassan asszimilálódnak. Gyorsítja a folyamatot az új nemzetiségi törvény, amely anyagi előnyökkel jutalmazza a magyarrá váló nemzetiségeket. A terv sikeres, a regényben fergeteges gyorsasággal magyarosodnak el a nemzetiségek.

A hazai utópista irodalomban a nemzetiségi kérdés összekapcsolódott a pánszláv veszéllyel. Jókai, Privigyey, Farkas, részben Boross foglalkozott Oroszországgal és a szlávokkal. Műveikben megjelenik a szláv népektől és főleg az oroszoktól való félelem, amely történelmi tapasztalatokból (szabadságharc leverése), külpolitikai hatásokból (Oroszország balkáni expanziója), irracionális elemekből (Oroszország integrálja a különböző vallású és kultúrájú szláv népeket) táplálkozott. A művekben megjelentek pozitív erényeket mutató szláv hősök is.

Az utópisztikus irodalom zsidósággépe

Álmodozók

A korszak utópisztikus szépirodalmi művei közül több regény foglalkozott a zsidósággal. Központi kérdésként azonban csak egy műben jelent meg. A magyar származású írók közül Herzl Tivadar (1860–1904) *ŐSÚJORSZÁG* című 1903-ban (magyar nyelven először 1916-ban) megjelent regényében vázolta fel egy eljövendő zsidó állam eutópisztikus képét. A világtól egy évtizedre elvonuló Löwenberg Frigyes és barátja visszatérve megismerik a Palesztinában megalakult, már-már édeni jellegű zsidó államot, ahol nincsenek sem nemzeti, sem szociális ellentétek.³⁵

A többi magyar nyelven alkotó szerző nagy része hitt az asszimiláció sikerében. Az internacionalista írók pedig a nemzeti és vallási ellentétek megszűnését várták, műveikben a zsidóság és a hozzájuk kapcsolódó viták nem jelentek meg.

Uzsorások

A zsidóság szerepének taglalása először Jókai regényében tűnik fel. A regényben a zsidóság nem játszik különösebb szerepet, csak elszórt utalásokat találunk. Ezekből

kiderül, hogy a zsidóság a kapitalizmus nyertese. A jövő külpolitikai viszonyait leíró részben az író megállapítja: mióta Románia megvalósította a zsidóság emancipációját, pénzügyei megoldódtak.

Az első, aki antiszemita felhangoktól kísérve foglalkozott az utópista irodalomban a zsidósággal, Privigyey Pál volt, regényének 1879-es kiadásában. A regény tragikus hőse, az eutópisztikus álmokat dédelgető Telekváry Iván és az igazságügyi miniszter között az 1940-es évek második felében folyó vitában kerül középpontba a zsidóság. Telekváry ebben a kérdésben egyértelműen a zsidóság ellen lép fel, megfogalmazva a korszakban általános, zsidósággal kapcsolatos negatív nézeteket. Ezzel szemben a névtelen igazságügy-miniszter a zsidóság pozitív szerepéről értekezik. A vita apropója az országgyűlésben egy meghozandó uzsoratörvény. Telekváry beszédében egyértelműen fogalmaz. A XX. század közepére a zsidóság uralma és a magyarok rabsága köszöntött Magyarországra. Telekváry szerint a zsidó uzsorások kapzsiságának semmiféle törvény nem szab határt, így a magyar családok birtokain zsidók lettek az urak. A zsidók az elfoglalt gazdasági pozícióik által pénzt halmoznak fel, nem dolgoznak, csak uzsoráskodnak, istenük a pénz. S bár a zsidóság emancipációja létrejött, asszimilációjuk kudarcba fulladt, mert nem olvadtak be a magyar nemzetbe. Az igazságügy-miniszter válaszában megvédi a zsidóságot a támadással szemben, agyrémnek titulálva a beszédet. A miniszter figyelmezteti Telekváryt, hogy a magyarok zárták ki a zsidóságot a foglalkozások nagy részéből, ezért kényszerültek pénzgazdálkodással foglalkozni. A gazdasági változásokkal párhuzamosan erősödött meg a szerepük. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lennének magyarok, mivel a Magyarországon élő zsidók magyarnak vallják magukat. A miniszter kiemeli: Budapest felemelkedése is a zsidóságnak köszönhető, és aki egyetért Telekváryval, az szerezzen pénzt úgy, ahogy a zsidóság tette. A miniszter azzal a meggyőződéssel zárja beszédét, hogy a zsidóság előbb-utóbb a magyar nemzet része lesz, mint a katolikusok és a protestánsok. A szerző tehát meglehetősen komplexen láttatta a zsidóság kapcsán keletkezett kérdést, és tisztában volt a jellegzetes antiszemita és filozemita érvekkel. A regényben vitázó felek között az író nem akar igazságot tenni, azt mondja, döntsön az olvasó, kinek ad igazat. Telekváry azonban a regény további részében egyértelműen pozitív hős, beszédét tőzsdepánik, boltok bezárása követi, erős áringadozással. A krízisből végül egy zsidó bankár húz milliós hasznot, amiből arra következtettek, hogy az író véleményéhez Telekváry nézetei álltak közelebb. A regény 1887-es második kiadása nem foglalkozott a kérdéssel, feltehetőleg a tiszzaeszlári vérvád hatására, amikor a magyar politikai elit (többek között Tisza Kálmán, Andrássy Gyula, Kossuth Lajos, Bánffy Dezső) kiállt a zsidóság mellett, és állást foglalt az Istóczy Győző (1842–1915) vezette antiszemiták ellen.³⁶

Összeesküvők

Ami Privigyey esetében még valamelyest visszafogottan jelent meg, az Bessenyeinél már kimondott evidencia. Bessenyei regényében, ha perifériálisan is, de megjelennek jellegzetes antiszemita sztereotípiák galíciai bevándorlásról, zsidó uzsorásokról és a magyar nemzet ellen a kor marxista pártjaival, elsősorban a szociáldemokratákkal szőtt összeesküvésről. A regény a Lángossy család sorsán keresztül szól a zsidóságról. A magyar birtokos réteg elszegényedéséért a szerző a zsidóságot teszi felelőssé. Lángossy Mihály, az utolsó nemzeti úr szorongatott helyzetét a két uzsorásnak, Jónásnak és a „sunyi vörös hajjú” Izsáknak köszönheti. A szerző galíciai bevándorlóknak nevezi őket, akik szövetkezve a szociáldemokratákkal, Magyarország és a magyar nemzet életére törtek.

Az áttekintésből látható, hogy a hazai utópisztikus és sci-fi-művekben nem szerepelt központi helyen a zsidó és keresztény középosztály érdek- és értékkonfliktusa és a hozzájuk kapcsolódó vita. Viszont a zsidóság asszimilációjának századfordulós kudarca miatt, a XX. század első éveiben megjelentek a kérdést eutópisztikus módon megoldani kívánó, valamint antiszemita színezettel bemutató hangok.

Végszó

Írásomban áttekintettem a dualizmus kori szépirodalmi utópiákat. Munkám egyik első célkitűzése a kérdés megtalálása volt. A válaszokkal sokkal kevesebb probléma adódott, azok ott voltak tizennégy regény, három novella és egy eposz formájában. Összesen tizennyolc szépirodalmi utópia, kavargó, színes elképzelések, izgalmas jövőképek, kalandos utazások, társadalmi és történeti gondolat kísérletek. Egy rendkívül összetett szövegfolyam, a dualizmus korszaka sajátos és pezsgő kulturális életének lenyomata. A kihívást annak megtalálása jelentette, hogy a több száz oldalas szövegek milyen kérdésekre felelnek. Munkám kezdetén úgy éreztem magam, mint az angol író, Douglas Adams regényének A GALAXIS ÚTICALAUZ STOPPOSOKNAK hősei, akik tudják a választ a világmindenség értelmére (42.), de definiálni képtelenek, mert nem tudják hozzá a helyes kérdést.

A választ, vagyis a kérdést a dilemmára, a korszak öt legfontosabb vitakérdésében találtam meg. Segítségükkel feltárult előttem egy rendkívül gazdag forrásbázis, és egy izgalmas szellemi kaland vette kezdetét. Utazásunk végén bizom benne, hogy írásom segítségével nem csupán a dualista korszak utópisztikus szépirodalmi műveit ismerhettük meg, de segítségükkel magát a kort és annak gondolkodását is jobban megérthetjük.

Jegyzetek

1. S. Sárdi Margit: TUDOMÁNYOS FANTASZTIKUM ÉS UTÓPIA. In: Burger István (szerk.): KAZINCZY-TÓL EGY ÚJ REFORMKORIG. A MAGYAR SF KRÓNIKÁJA. Metagalaktika 11. Metropolis Media, 2009. 47–48.
2. I. m. 46.
3. Stanisław Lem: TUDOMÁNYOS-FANTASZTIKUS IRODALOM ÉS FUTUROLÓGIA. Gondolat, 1974. 19.
4. Tzvetan Todorov: BEVEZETÉS A FANTASZTIKUS IRODALOMBA. Napvilág, 2002. 51.
5. S. Sárdi Margit: A MAGYAR TUDOMÁNYOS-FANTASZTIKUS IRODALOMRÓL. *Alföld*, 2009/5. 64.
6. I. m. 61.
7. I. m. 66.
8. Jókai Mór: A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYE. Sajtó alá rendezte D. Zöldhelyi Zsuzsa. I–II. köt. Akadémiai Kiadó, 1981. 9.
9. S. Sárdi Margit: i. m. 66.
10. Pölöskei Ferenc: A DUALIZMUS VÁLSÁGPERIÓDUSA (1890–1918). In: Gergely András (szerk.): MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE A 19. SZÁZADBAN. Osiris, 2005. 490. Vö. Romsics Ignác: MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE A XX. SZÁZADBAN. Osiris, 2010. 70–88.
11. Lengyel Dénes: BEVEZETÉS. In: Jókai Mór: i. m. 535.
12. D. Zöldhelyi Zsuzsa: A REGÉNY KELETKEZÉSE, FORRÁSAI. In: Jókai Mór: i. m. 563.
13. Sam J. Lundwall: HOLNAP TÖRTÉNT. TANULMÁNYOK A SCIENCE FICTION TÖRTÉNETÉBŐL. Metagalaktika 7. Kozmosz Könyvek, 1984. 41–52.
14. Beöthy Zsolt: A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYE. Rákosi Gyula kiadása, 1895.
15. Makay István: REPÜLŐGÉPEN A HOLDBA. Athenaeum, 1899.
16. Szomaházy István: A SZÁZHUSZÉVES ASSZONY. REGÉNY A XXII. SZÁZADBÓL. Singer és Wolfner, 1909.

17. Old Boy [Tábori Kornél]: UTAZÁS BEÓCIÁBA. I–II–III. köt. Tolnai Világlap, 1910 k.
18. Tábori Róbert: XVII. MÁRIA TERÉZIA TÖRVÉNYE. In: Tábori Róbert: BESZÉDES KALÁRA. Singer és Wolfner, 1905. 251–258.
19. Németh G. Béla: A KÜLSŐ ÉLET KRÓNIKÁSA. In: HERCZEG FERENC EMLÉKEZÉSEI. HŰVÖSVÖLGY. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1993. 5–20.
20. Herczeg Ferenc: AJJÓVŐ SZÁZAD NOVELLÁJA. In: A RÁDIUMKIRÁLY. Válogatta Urbán László. Szerkesztette Csernai Zoltán. WORLD SF Magyar tagozata, 1989. 93–101.
21. Privigyey Pál: MAGYARORSZÁG NEM VOLT, HANEM LESZ. I. köt. Magánkiadás, Budapest, 1879.
22. Privigyey Pál: MAGYARORSZÁG NEM VOLT, HANEM LESZ. POLITIKO-ROMANTIKA. 1887. In: XIX. SZÁZADI MAGYAR FANTASZTIKUS REGÉNYEK. Válogatta Tarjányi Eszter. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2002. 131–275.
23. Farkas Gyula: AZ UTOLSÓ ÜTKÖZET 2453-BAN, REGÉNYES ÉPOSZ VIII ÉNEKBEN, ÉNEKLI A XXV-İK SZÁZAD VÉGÉN A NÉVTELEN DALNOK. Magánkiadás, Debreczen, 1888–1895.
24. Kiegyezés.
25. Frankenburg Adolf: MAGYARORSZÁG NEM VOLT, HANEM LESZ! In: A FEKETE SUGÁR. Válogatta Urbán László. Szerkesztette Csernai Zoltán. WORLD SF Magyar Tagozata, 1989. 120–135.
26. Szemere György: A KONT-ESET. FANTASZTIKUS REGÉNY A XXI. SZÁZADBÓL. Franklin Társulat, 1911.
27. D. Zöldhelyi Zsuzsa: i. m. 582–593.
28. Tarjányi Eszter: UTÓSZÓ AVAGY FANTASZTIKUS MAGYAR MÓDRÁ. In: XIX. SZÁZADI MAGYAR FANTASZTIKUS REGÉNYEK. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2002. 435–445.
29. Tóvölgyi Titusz: AZ ÚJ VILÁG. REGÉNY A SZOCIALIZMUS ÉS KOMMUNIZMUS TÁRSADALMÁRÓL. In: XIX. SZÁZADI MAGYAR FANTASZTIKUS REGÉNYEK. Válogatta Tarjányi Eszter. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2002. 277–434.
30. Naszády József: 'ANAPXIA. Légrády, 1903.
31. Landgraf Ildikó: A HALLEY-ÜSTÖKÖS ÉS MÁS ÉGI JELEK. JÖVENDŐLESEK A VILÁGHÁBORÚKRÓL ÉS A VILÁGVÉGÉRŐL. In: http://www.mediakutato.hu/cikk/2010_01_tavasz/08_elso_vilaghaboru_halley_vilagvege – utolsó módosítás: 2010. 10. 23.
32. Boross Mihály: A HARMADIK TESTAMENTOM. Ötödik egységes kiadás. Wodianer F. és Fiai, 1918.
33. Beksics Gusztáv: BARNA ARTHUR. I–II. köt. Ifj. Nagel Ottó, 1880.
34. Bessenyei Magyar Gyula: FÉLSZÁZAD MULVA. REGÉNYES KORRAJZ. Stephaneum, 1907.
35. Herzl Tivadar: ŐSÚJORSZÁG. Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1993.
36. Romsics: i. m. 74–75.

Miskolczy Ambrus

A VASGÁRDA SZÍNRE LÉP

A Vasgárda, másképpen a Szent Mihály Arkangyal Légión, egyszerűbben: a legionárius mozgalom az európai fasizmus román változata, „*a legnagyobb fasiszta mozgalom Kelet-Európában*”,¹ sőt, „*a legeredetibb és legmisztrikusabb*”.² Eredetisége – első látásra – mindenképp nyelvben rejlik, abban, ahogy hordozói a görögkeleti ortodox vallás nyelvén beszéltek és írtak. Kereszttel vonultak, és revolverrel hadakoztak. Imádkoztak, fenyegettek és gyilkoltak, és gyilkolták őket. A mozgalom vezérért, Corneliu Zelea Codreanut, a Kapitányt, akit az állami vezetés terrorista huligánnak tartott, 1938-ban egyszerűen meggyilkoltatta tizenhárom társával együtt. 1940 szeptemberében a mozgalom mégis hatalomra került. Vezető szerepe egészen 1941 januárjának derekáig tartott, amikor